

1988 YILI ÖNCESİNDE ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ'NDE ÇALIŞAN SOSYOLOGLARIN ERZURUM İLİ İÇERİKLİ SOSYOLOJİ ARAŞTIRMALARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

H. Bayram KAÇMAZOĞLU*

Atf: Kaçmazoğlu, H. Bayram. "1988 Yılı Öncesinde Atatürk Üniversitesi'nde Çalışan Sosyologların Erzurum İli İçerikli Sosyoloji Araştırmaları Üzerine Bir İnceleme", *Sosyologca*, Sayı 30 (2025), s. 93-101.

ÖZ: Bu makale, Atatürk Üniversitesi'nin kuruluşundan 1988 yılına kadar Erzurum ili ve çevresinde yapılan sosyoloji araştırmalarını incelemektedir. 1988 öncesinde üniversitede görev yapan sosyologlar arasında Orhan Türkdogan, Altan Eserpek, Eyüp Kemerlioğlu ve Beşir Atalay bulunmaktadır. Türkdogan, dört araştırmasında doğum kontrolüne yönelik tutumları, geleneksel ve modern tıp karşısındaki yaklaşımları, gecekondulaşma nedenlerini ve alt kültür özelliklerini, ayrıca sosyal tabakalar ile siyasal bilinçlenme ilişkisini ele almıştır. Eserpek, iki çalışmada dağ ve ova köylerinde sosyal değişimin boyutlarını ve çok eşlilik olgusunu incelemiştir. Kemerlioğlu, Erzurum'un sosyal tabakalaşma yapısını ve mesleğin bu yapıdaki rolünü araştırmıştır. Atalay ise kırsal kesimde sosyal değişimin gençlik üzerindeki etkilerini ve kuşaklar arası kültürel çatışmayı ortaya koymuştur. Bu çalışmalar, Erzurum'un sosyolojik yapısına dair önemli veriler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk Üniversitesi, Türk Sosyologları, Erzurum.

A Review on Sociology Research in Erzurum Province by Sociologists Working at Atatürk University Before 1988

ABSTRACT: This article examines sociological research conducted in Erzurum and its surroundings from the establishment of Atatürk University until 1988. Before 1988, sociologists working at the university included Orhan Türkdogan, Altan Eserpek, Eyüp Kemerlioğlu, and Beşir Atalay. Türkdogan carried out four studies focusing on attitudes toward birth control, approaches to traditional and modern medicine, causes of squatter settlements and subculture characteristics, and the relationship between social strata and political awareness. Eserpek conducted two studies on the dimensions of social change in mountain and plain villages and the phenomenon of polygamy, exploring its socio-cultural causes. Kemerlioğlu investigated Erzurum's social stratification and the role of occupation in shaping this structure. Atalay examined the impact of social change on rural youth and the cultural conflict between generations. These studies provide significant insights into the sociological structure of Erzurum.

Keywords: Atatürk University, Turkish Sociologists, Erzurum.

Makale Türü : Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi : 14.09.2025

Kabul Tarihi : 21.11.2025

* Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, hbayramkacmazoglu@gmail.com, ORCID:0000-0002-9223-8897.

Giriş

Atatürk Üniversitesi (1957); İstanbul Üniversitesi (1933), İstanbul Teknik Üniversitesi (1944), Ankara Üniversitesi (1946), Ege Üniversitesi (1955), Karadeniz Teknik Üniversitesi (1955) ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nden (1956) sonra ülkemizde kurulan yedinci üniversitedir. Ancak Atatürk Üniversitesi Soğuk Savaş koşullarında Doğu'da kurulan tek üniversite olması vesilesiyle ulusal ve uluslararası (ABD) destek açısından ayrıcalıklı bir konumda yer almış; kendisine bütçe ve kadro açısından büyük olanaklar sağlanmış, bu üniversitede anti-komünist kadroların yetiştirilmesine büyük bir özen gösterilmiştir.

1957 yılında kurulan ve 1958 yılında Fen-Edebiyat ve Ziraat fakülteleriyle eğitim öğretim faaliyetine başlayan Atatürk Üniversitesi'nin Türkiye'deki bilimsel gelişmelere de önemli katkıları olmuştur. Kuruluş döneminde bilimin hemen hemen her alanında tanınmış bilim insanları bu üniversitede görev almış ve genç bilim insanlarının yetiştirilmesinde etkili olmuştur. Diğer yandan Atatürk Üniversitesi'ne alınan asistanların büyük bir çoğunluğu doktora için yurt dışına gönderilmiş, doktorasını Türkiye'nin çeşitli üniversitelerinde yapanlar da eğer isterlerse, "bilgi ve görgülerini artırmak amacıyla" yaklaşık iki yıllık sürelerle yine yurt dışına çıkmışlardır.

Atatürk Üniversitesi'nin önemini ortaya koymak açısından ele alınması gereken bir başka olgu da Anadolu kentlerinde açılan birçok üniversitenin çeşitli fakültelerini kurma görevinin Atatürk Üniversitesi'ne verilmesidir. 1970'li yıllardan itibaren Türkiye'nin hemen hemen her üniversitesine Atatürk Üniversitesi'nde yetişmiş birçok bilim insanı gitmiştir. Bu bilim insanları görev aldıkları üniversitelerin akademik kadrolarının güçlenmesinde, akademik geleneğin yerleşmesinde etkili olmuşlardır. Atatürk Üniversitesi'nde her bilim alanında olduğu gibi sosyoloji alanında da ülkemizin önde gelen sosyologları görev yapmıştır.

Atatürk Üniversitesi'nde Sosyoloji Bölümü 1988 yılında Doç. Dr. Eyüp Kemerlioğlu, Y. Doç. Dr. Sabahattin Güllülü ve Y. Doç. Dr. Hüseyin Akyüz tarafından kurulmuş ve 1988-1989 eğitim-öğretim döneminde ilk öğrencilerini alarak faaliyete geçmiştir.

Çalışmamızın konusu, 1988 öncesinde, Sosyoloji Bölümü kurulmadan önce, Atatürk Üniversitesi'nde görev yapan sosyologların çeşitli konularda gerçekleştirdikleri araştırmalarının örneklem evrenine Erzurum'u dahil ettikleri çalışmalardır. Bu araştırmaların bir kısmı tamamen Erzurum ili sınırları içerisinde seçilen bir örneklem üzerinden yapılırken bir kısmında ise daha geniş bir örnekleme Erzurum ili de dahil edilmiştir. Atatürk Üniversitesi'nde Sosyoloji Bölümü kurulduktan sonra da başta Yıldız Akpolat ve Nuray Karaca olmak üzere Sosyoloji Bölümü'nü oluşturan hocaların neredeyse tümü günümüze kadar Erzurum örneklemini üzerinden pek çok araştırmaya imza atmışlardır. Ancak bu araştırmalar makalemiz için belirlediğimiz sınırlamanın dışında kalmaktadır.

Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi bünyesinde Sosyoloji Bölümü kurulmadan önce Atatürk Üniversitesi'nde Orhan Türkdogan, Altan Eserpek, İsmail Beşikçi, Sabahattin Güllülü, Eyüp Kemerlioğlu, Ömer Bozkurt, Beşir Atalay, Hikmet Celkan, Zeki Arslantürk sosyoloji asistanı ve/veya öğretim üyesi olarak çalışmışlardır. Yine 1988 öncesinde Atatürk Üniversitesi'nin kadrolu hocaları olmamasına karşın Erzurum merkezli sosyoloji araştırmaları yapan sosyologlar arasında özellikle Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Amiran Kurtkan ve Mustafa Erkal da yer almaktadır. Fındıkoğlu, Erzurum ile ilgili araştırmalarında Erzurum'un kentleşme sürecini, Erzurum'da gecekondulaşma sorununu, Erzurum'da halk kültürünü ve edebiyatını, Tortum'un kalkınma sorunlarını incelemiştir. Fındıkoğlu, özellikle Erzurum'un Tortum ilçesine ayrı bir önem vermiş ve doğduğu köyün o tarihlerde bağlı olduğu bu ilçesinin kalkınması için birçok araştırma gerçekleştirme girişiminde bulunmuştur. Köy sosyolojisi bağlamında Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi'nde dersler veren Amiran Kurtkan da Erzurum'da sosyal değişim konusunda araştırmalar yapmıştır.

Mustafa Erkal ise bölge kalkınması açısından yatılı bölge okullarının önemi ile ilgili bir araştırma konusu seçerek, “Eğitim Sosyoloji Açısından Hınıs Yatılı Bölge Okulu” konulu doktora tezini Erzurum bölgesinde gerçekleştirmiştir.

1988 Yılı Öncesi Atatürk Üniversitesinde Görev Yapan Sosyologlar Tarafından Erzurum’da Gerçekleştirilen Araştırmaları

Bu makalede konumuz, 1988 öncesinde Atatürk Üniversitesi’nde çalışan ve Erzurum ile ilgili araştırmalar yapan veya konuyu genel olarak ele alıp Erzurum’u da örneklemine katan sosyologların çalışmalarıdır. 1988 öncesi Atatürk Üniversite’sinde çalışıp da Erzurum’u araştırma konusu yapan dört sosyolog öne çıkmaktadır: Orhan Türkdoğan (1959-1985), Altan Eserpek (1970-1975), Eyüp Kemerlioğlu (1967-1993) ve Beşir Atalay (1972-1987).

Orhan Türkdoğan

Erzurum ile ilgili olarak araştırmalarına kısaca yer vereceğimiz ilk isim Orhan Türkdoğan olacaktır. Türkdoğan, Erzurum’un köylerinde gerçekleştirdiği bir araştırma ile köylünün doğum kontrolü ile ilgili görüşlerini ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Türkdoğan, tek Tanrılı dinler çoğalmayı teşvik ederken, ekonomik koşullar ve yiyecek artışının kontrolsüz nüfus artışından az olması nedeniyle ileride ortaya çıkacak kıtlığı önlemek adına bilim insanlarının nüfus planlaması önerilerinin halk nezdinde nasıl bir kafa karışıklığı yarattığını bulmaya çalıştığı araştırmasında, nüfus planlamasının bireylere yansıyan şekli olan doğum kontrolü hakkında kırsal bölgelerde yaşayan insanların ne bildiğini, düşündüğünü, olaya nasıl baktığını saha verileriyle ortaya çıkarmak ister. Türkdoğan, bu konuda araştırma örneklemini için Erzurum’un Ilıca Bölgesi’ndeki otuz yedi köyü seçer. 1965 yılında toplanan verilere göre, araştırma bölgesindeki nüfusun %87’si tarımla geçinmekte, sadece %32’si okuma-yazma bilmekte, kadınların %91’i 16-20 yaş aralığında evlenmektedir. Türkdoğan, bu verilere dayanarak bölgesinin toplumsal yapısının “arkaik toplumlarla aynı seviyede olduğu” değerlendirmesini yapmaktadır. Köylü ailesinin çocuk sayısı ile yoksulluk arasındaki ilişkiyi gördüğünü belirten Türkdoğan, buna rağmen çok çocukluluğun “sanayileşmiş şehir toplumlarına nazaran arkaik ziraî toplumlarında doğum oranının yüksek” oluşuna bağlar. Köylü ailesinin çocuk sayısının fazla oluş nedenleri arasında; erken evlenme, büyük aile yapısı, “çok çocuklu olmayı destekleyen” bir anlayışa sahip olunması, çocuk ölüm oranlarının yüksekliği, akrabalık sisteminin oluşturduğu kültürel yapının “doğurganlık olayını” beslemesi, çocuk ve özellikle çok çocuk yapma ile erkeklik duygusu ve gücü arasında bağlantı kurulması, dinin doğum kontrolünü günah sayması gibi dinsel ve kültürel içerikli faktörler bulunmaktadır. Türkdoğan, temelde yatan sosyokültürel değerlere inilerek halkın davranış, inanç ve zihniyet dünyasında değişiklikler meydana getirmeden sadece reklâm yaparak, doğum kontrolüyle ilgili ilaçları halka dağıtarak bu problemin çözülemeyeceği görüşündedir. Türkdoğan’a göre, toplumlar sanayileşmeye doğru yöneldikleri zaman din, daha fazla seküler bir özellik taşımaya başlar. O zaman baskı ortadan kalkar. Böylece, her aile ideal çocuk oranını kendi koşullarına göre düzenler.

Türkdoğan’ın Erzurum ile ilgili ikinci çalışması, 1964-1965 yıllarında Erzurum’un o tarihlerde bir kasabası olan Ilıca ve Ilıca’ya bağlı otuz yedi köyünde, halkın geleneksel ve modern tedavi yöntemleri karşısındaki tutumunu belirlemeye yönelik bir araştırmadır. Sağlık sosyolojisi alanındaki bu araştırmanın temel varsayımı, geleneksel kültürün geçerli olduğu kırsal bölgelerde sağlık-hastalık sistemi veya tıbbın halkın kültür, inanç, tutum, zihniyet ve değerler sistemiyle yakın ilişki içerisinde olduğu iddiasına dayanmaktadır. Bir başka anlatımla, “Doğu Anadolu’da Sağlık-Hastalık Sisteminin Toplumsal Araştırması”nda Türkdoğan, tıbbın konusunu teşkil eden sağlık-hastalık sisteminin sosyokültürel ve ekonomik yapıyla yakından ilişkili olduğunu, halkın geleneksel bilgilerle hastalıkları tedaviye yönelik pek çok pratiğe sahip olup çeşitli nedenlerle modern tıbbın olanaklarından

yararlanmak yerine hastalıklarla bu pratik ve kültürel-inançsal bilgileriyle mücadele etmeye çalıştıklarını, geri kalmış veya ilerlemiş ülkelerin geri kalmış bölgelerinde sağlığın sadece tıbbın konusu olmadığını ortaya koymaya çalışır. Araştırma bulgularına göre Türkdoğan, halkın ekonomik düzeyi ve yaşam tarzının iyi olmayışı, hastalıklar karşısındaki tutumunu özellikle kırsal toplumlarda etkilemekte; hastanın doktor ve ilaca olan davranışını engellemektedir. Bunun gibi çeşitli meslek grupları arasında da modern tıbbı olan yöneliş farklılaşmaktadır. Memur, işçi ve esnaf kesimleri çiftçilere; okuma-yazma bilenler ile köy-kent arasında ilişkisi olanlar ve gençler, bu özelliklere sahip olmayanlara göre, modern tıbbı karşı daha olumlu bir tutum göstermektedirler. Varlığının kaynağını kültürden alan geleneksel tıp, modern tıbbın yanında yaşamaya devam etmektedir. Ailede ataerkil özellikler, aile büyüklüğü, kentlerle olan ilişkinin zayıflığı, iletişim olanaklarının sınırlılığı geleneksel tıbbın ortadan kalkmasını engellemektedir. Kentleşme sürecinin geliştiği yerlerde ise geleneksel tıp yerini modern tıbbı bırakmaktadır. Geleneksel tıbbın tamamen ortadan kalkmasında doktor ve hastane çalışanlarının da hastanın kültür çevresi ve sosyal koşullarını tanımaya ve onlarla iletişime yönelmeleri gerekmektedir.

Kültürel bağlamda halkın beslenme tarzı, sürekli bazı tip yiyecekleri tüketmesi, bazı tip yiyeceklerden uzak durması da bir kısım rahatsızlıkların kaynağını oluşturmaktadır. Örneğin Ilıca bölgesindeki anemia, gastrit ve avitaminoz gibi rahatsızlıklar kültürel beslenme kaynaklı olarak ortaya çıkmaktadır. Yine yörenin hijyenle ilgili kültürel davranışları, mesken tarzları, “temizlik-pislik” içerikli davranışları halk kültürünün, inanç ve geleneksel yapının birer yansıması olarak bazı hastalıklara kaynaklık etmektedir.

Türkdoğan’ın doğrudan Erzurum ile ilgili üçüncü araştırması, Erzurum’daki gecekondu bölgelerinin incelenmesine dönüktür. İlgili araştırmada Erzurum’un %35’inin gecekonduculardan oluştuğuna işaret eden Türkdoğan, Erzurum’daki gecekondu sakinlerinin %90’ının kırsal kökenlilerden, %10’nun ise kent merkezindeki işsiz ve yoksul kimselerden oluştuğunu tespit ettiğini belirtmektedir. Türkdoğan, gecekondu bölgelerinde alkolizm, ilaç alışkanlığı, fahişelik, cinayet, hırsızlık, kumar, soygunculuk gibi toplum normlarına aykırı davranış biçimlerinin görüldüğünü ve bunun gecekondu sakinlerinin aşağı sınıf kültürüne dönüştüğünü belirtir. Erzurum’u yakından bilen bir sosyolog olarak, Türkdoğan’ın bu yorumunun aşırı abartılı olduğunun ve bu görüşlerine katılmadığını belirtmek isterim.

Orhan Türkdoğan modernleşme, kentleşme ve kentlerin etrafındaki gecekondulaşma ile birlikte ortaya çıkan durumu yoksulluk kültürü kavramı ile açıklarken konu ile ilgili olarak şunları yazmaktadır: “(...) Sefalet bölgelerinde yaşayan insanların meydana getirdikleri yoksulluk kültürü alt-kültür alanlarından birini teşkil eder. Yoksulluk kültürü veya yoksulluk alt-kültür alanı, büyük şehirlerin sefalet mahallelerinde yaşayan insanların tutumları, inançları, değer ve davranış tarzlarıyla birbirlerine benzer durumu ortaya koymaları neticesi meydana” gelmektedir.

Türkdoğan’ın Erzurum ile ilgili dördüncü araştırması, seçmenin siyasal bilinçlenme düzeyi ile ilgilidir. 1975 yılında, Orhan Türkdoğan tarafından, Erzurum kent merkezi (alt tabaka- Çırcır gecekondu mahallesi, orta tabaka - Mumcu mahallesi, Üst tabaka- Doğu Kooperatif Evleri ve Gazeteciler Sitesi) ve kente yakın dört köyde (Adaçay, Gez, Yarımca ve Tınazlı) seçmenlerin siyasal bilinçlenme ve siyasal katılma eğilimleri ile sosyal tabakalar arasında anlamlı bir farklılaşmanın olup olmadığını belirlemeye çalışır. Türkdoğan, Seçmenin siyasal bilinçlenme düzeyindeki farklılaşmaları ortaya çıkarmak için seçmenlerin yerleşim yeri, eğitimi, mesleği, gelir düzeyi, kullandığı kitle haberleşme araçları gibi sosyal tabakalaşma ölçütlerinden yararlanır. Verileri netleştirmek açısından örnekleme giren kişilere Türkdoğan grup ilişkilerinde en çok hangi konular üzerinde durdukları, oylarını hangi danışma çerçevelerine dayanarak kullandıkları, partilerin radyo konuşmalarına karşı olan tutumlarının ne olduğu, oy verecekleri partiyi seçim zamanı mı, yoksa seçimden daha

önce mi kararlaştırdığı, seçimlere düzenli katılıp katılmadıkları, bir partiye oy vermekle ne umdukları gibi oyunun rengini belirleyen birincil faktörlerin yanında, yine seçmenin siyasal bilgi ve bilinç düzeyini belirlemeye dönük olarak, oy kullanma yaşı, milletvekili ve senatör seçilebilme yaşı, iki meclis arasındaki farklılıklar, seçim sonuçlarına göre hükümeti kurma görevinin kime verildiği, nasıl verildiği gibi sorular yöneltir. Araştırma sonucuna göre, bireylerin siyasal olayları değerlendirme düzeyleri grubun penceresinden belirlenmekte, ailede yetkiyi elinde bulunduran kişiler, dinsel önderler sürekli olarak seçmenlerin algı alanının tercihlerini grup veya kişisel çıkarları açısından belirlemektedirler. Okullaşma oranının azlığı, gelir durumunun yetersizliği seçmeni, yaşadığı grubun danışma çerçevesine göre eylemde bulunmaya zorlamaktadır. Kısacası, seçmenin siyasal bilinçlenme veya siyasal sosyalleşmeyi sağlayamadığı, bu bağlamda sosyal tabakalar arasında da anlamlı bir farklılaşmanın olmadığı verilerle ortaya konulmuştur.

Altan Eserpek

Erzurum ile ilgili olarak araştırmalarına yer vereceğimiz ikinci isim Altan Eserpek'tir. 1940-1980 arasında Türkiye'de öne çıkan araştırma alanlarının başında köy sosyolojisi çalışmaları gelmektedir. Bu konuda özellikle 1940 ve 1950'li yıllarda Mümtaz Turhan yine Erzurum Horasan köylerindeki araştırmaları ve bu araştırmalardan çıkarılan sonuçlar örnek verilebilir. Köy sosyolojisinin Türk sosyolojisinde bu kadar etkili olmasını iki nedene bağlayabiliriz. Bu nedenlerden biri, toplumsal değişme, modernleşme konusunda direnç gösteren köy ve kasabaların bu dirençlerinin nedenlerini bulmaya, gidermeye yönelik teorik çözüm arayışlarıdır. İkinci neden ise Türkiye'nin toplumsal yapısı içerisinde nüfusun en azından %75-80'nin köyde yaşıyor, yani köylü oluşudur. Bu iki temel neden köy sosyolojisi çalışmalarını uzun bir süre canlı kalmasını sağlamıştır. Köy sosyolojisi kapsamında yapılan araştırmalar ile köy ve köylü; pek çok değişkene göre ele alınıp incelenmiştir. Bu araştırmalardan bir kısmı köy aile yapısının özelliklerini ve değişme esnekliğinin boyutlarını belirlemeye yönelik olmuş ve benzer araştırmalar Erzurum köylerinde de yapılmıştır.

Altan Eserpek, 1971 yılında gerçekleştirip 1979 yılında yayımladığı "Sosyal Kontrol, Sapma ve Sosyal Değişme: Erzurum'un İki Köyünde Karşılaştırmalı Bir Araştırma" başlıklı çalışmada, Erzurum'un Pasinler ilçesine bağlı Alvar ile Çat ilçesine bağlı Tüysüz köylerinde sosyal değişme hızı ve poligami açısından mevcut durum ile iki köy arasında bu iki ayrı konudaki farklılıkları belirlemeye ve nedenlerini ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Eserpek, Tüysüz köyünün "dar ve verimsiz toprak üzerinde kurulması köy içinde arazi alım satımını kısıtlamakta ve bu yüzden arazilerini genişletme olanaklarını bulamayan köylüler arasında ekonomik farklılaşma"nın olmadığını gözlemlemiştir. "Öte yandan köydeki kıt kaynaklar sosyoekonomik farklılaşmayı önleyici nitelikte norm ve değerlerin oluşmasını teşvik etmektedir." Bu köy yapısında bireyler, toplumun olumsuz tepkisine yol açacak, yerleşik değer yargılarından "sapma" davranışından kaçınmaktadırlar. Yine bu köy yapısında varlık birikimini ve bireyciliğin gelişmesi mümkün olmadığından mevcut değerlere göre oluşan ve toplumsal bütünleşmeyi sağlayan normlar da sarsılmadan varlıklarını korumaktadırlar. Bu yapı, köyün dış dünya ile ilişkilerinin alt düzeyde kalmasına yol açmakta ve nispeten kendi kendine yeterli olabilen bir sosyoekonomik işleyişin oluşumunu sağlamaktadır. Bu yapı, köyün iletişim olanaklarının geliştirilmesi yönünde bir talebin doğmasını da önlemektedir. Köyün söz konusu özellikler göstermesinde etkin olan temel faktör, fiziki çevrenin sosyoekonomik yapı üzerindeki dolaylı etkisidir. Alvar köyü ise verimli topraklar üzerinde kurulmuş olması vesilesiyle kapalı ekonomik yapıdan açık ekonomik yapıya kolay geçmiştir. Köyün nispeten ılımlı bir iklime ve bol sulama olanaklarına sahip olması, belirli yatırımlar için elverişlidir. Bu özellikler köydeki tarımın çeşitlenmesine, köylünün varlık düzeyinin yükselmesine vesile olmuştur. Çeşitli kamu hizmetlerinin köye getirilmesi, ulaşım olanaklarının artması, köyün dış dünya ile

ilişkilerini geliştirmiş, köydeki ekonomik farklılaşma ve mobilitayı hızlandırmıştır. “Bütün bu gelişmelerin sonucunda, köylüler arasındaki dayanışma nispeten azalırken, köyün dış dünya ile bütünleşmesi o ölçüde artmaktadır. Sonuçta, tarihi oluşum, yerleşme biçimi ve yerleşme için seçilen bölge, köydeki sosyo-ekonomik yapıyı etkilediği gibi, yapı değişimlerini” teşvik edici olmuş, iletişim olanaklarının gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Eserpek, araştırmadan elde ettiği sonuçları şöyle özetlemektedir: “Sonuç olarak, küçük bir toplum kendini saran daha geniş toplum ile bütünleştğinde mevcut enformel normların etkinliğinin azalacağı ve fonksiyonlarını yitireceği; böylece sapma eylemlerinin yaygınlaşacağı ileri sürülebilir. Bu durum, mevcut normların ya biçim değiştirmesi ya da yerlerini tamamen yeni normlara bırakmasına yol açmaktadır. Toplumdaki bu norm değişimleri yeni ilişki biçimlerinin kabullenilmesi, yani toplum yapısının değişmesi anlamına gelmektedir.”

Eserpek’in bulgularına göre, fiziki ve ekonomik olanakların sınırlılığı, sosyal farklılaşmaları baskılamak (Tüysüz Köyü örneği), olumlu fiziki olanaklar (Alvar Köyü örneği) ekonomik yapının geliştirmesini, aileler arasındaki ekonomik farklılaşma ve sosyal mobilitenin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Ancak Eserpek’in toplumsal değişmeyi tanımlamaya çalışırken sapma kavramını kullanmasının hiç de isabetli olmadığını belirtmek gerekir.

Altan Eserpek, bir başka yayınında Erzurum’un Alvar ve Tüysüz köyleri ile Kocaeli’nin iki köyünde çok eşli evliliğe ilişkin (poligami) formal (yasal)- informal (yasa dışı) normlar arasındaki çatışmayı incelemiştir. Bu araştırmaya göre, poligam evliliğin en belirgin nedeni erkek çocuk sahibi olma şeklinde ortaya çıkmaktadır. İncelenen dört köyden ikisinde poligam evliliğe rastlanmakta ise de köylerden birindeki örneğin önemsizliği belirtilir ve çok eşliliğin sadece Tüysüz Köyü’nde yaygın olduğu ifade edilir. Bunun nedeni, olarak, ilgili köyün dış toplumla bütünleşme düzeyinin düşük olmasıdır. Dolayısıyla dış dünya ile bütünleşme ve eğitim düzeyinin artması, mevcut sosyal koşulların değişmesine bağlı olarak çok eşlilik ve informal normlar da ortadan kalkacak, bu tür evliliklerin meşruluğu kalmayacaktır.

Eserpek’in Alvar ve Tüysüz köylerinde kadının statüsü ile ilgili gözlemleri şöyledir: Bu iki köyde kadının statüsü erkek ile eşit değildir. Eserpek, kadının statüsü her iki köyde de erkeğe göre aşağı bir konumdadır. Ancak iki köy arasında kadının konumu açısından bazı farklılıklar bulunmaktadır. Buna göre, Alvar’da kadın mirastan pay alabilmekte, belli koşullarda aile reisi olabilmektedir. Tüysüz’de ise kadın bu tür haklardan da yoksundur.

Eyüp Kemerlioğlu

Erzurum ile ilgili olarak çalışmalarına yer vereceğimiz üçüncü isim Eyüp Kemerlioğlu’dur. Kemerlioğlu, 1974 yılında bitirdiği “Erzurum’da Meslekler ve Sosyal Tabakalaşma” başlıklı doktora çalışmasıyla, toplumsal tabakalaşma belirleyicileri arasında meslek faktörünü öne çıkarmıştır. Kemerlioğlu, araştırmasında meslek ile sosyal tabakalaşma ölçütleri ve biçimleri arasında karşılıklı bir ilişki olduğu tespitinde bulunur. Meslek, sosyal tabakalaşma biçimindeki sosyal farklılaşmaların temelinde yatan en belirgin fenomendir. Sosyal tabakalaşma yapısını ve bireylerin bu yapı içindeki konumunun belirlenmesinde ortaya konulmasında elverişli ve yeterli ölçüt meslektir. Kemerlioğlu’na göre bir kişinin mesleği ve meslekteki konumu ortaya konulduğunda, o kişinin sosyal tabakasını belirlemek kolaylaşmakta, eğitim düzeyi, geliri, tüketim eğilimleri, yaşam tarzı, değerleri gerçeğe yakın bir şekilde tahmin edilmektedir. Bu bağlamda sosyal, kültürel, ekonomik ve teknik bir olgu olan meslek, sosyal tabakalaşmada gelir ve eğitim düzeyine göre daha elverişli bir ölçüt olmaktadır.

Kemerlioğlu, çalışmasında altı katmanlı bir model kullanarak, Erzurum'daki sosyal tabakaların statü ve itibar durumunu şu şekilde tespit etmiştir: Yüksek uzmanlık mensupları, tüccar ve iş adamları, memurlar, esnaf ve zanaatkarlar, işçiler, çiftçiler ve rencperler.

Beşir Atalay

Erzurum ile ilgili olarak araştırmalarına yer vereceğimiz dördüncü isim Beşir Atalay'dır. Atalay, ülkemizdeki toplumsal değişimin köyleri de yakından etkilediğini Erzurum'un Aşkale İlçesine bağlı Büyükgeçit Köyü'nde doktora düzeyinde yaptığı bir araştırma ile ortaya koymuştur. Atalay, bu çalışma ile sosyokültürel değişimin köy gençliğinin (15-25 yaş grubu) dünya görüşü, düşünce, tutum ve davranışları üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Alan verileri 1974 sonrası toplanan araştırmanın sonuçlarına göre, köy toplumu ve köy insanı artık tek boyutlu bir hayat yaşamamakta; köy gençleri kapalı köy toplumunun geleneksel kültürüne bağlı olma özelliğini yitirmektedir. Gençler, geleneksel köy mesleği olan çiftçiliğe pek ilgi duymamakta, nüfusun önemli bir kısmı çalışmak üzere köy dışına çıkmaktadır. Köydeki tarım gelirinin artan nüfusa yetmemesi, köyde yaşayanları, özellikle gençleri başka yerlerde çalışmaya zorlamaktadır. Köy dışına, farklı yerleşim birimlerine dağılan köy kökenli gençler, kitle-haberleşme araçları vasıtasıyla yeniliklere ilgi duymakta, hızlı bir şekilde değişime uğramakta, köylerine yeni tutumlarla dönmektedirler.

Atalay'ın köy gençliği ile ilgili araştırma bulgularını şöyle özetlemek mümkündür: Toplumsal değişim sürecinin etkileriyle birlikte özellikle kuşaklar arası ilişkilerde belirgin farklılıklar ve çatışmalar ortaya çıkmaktadır. Çalışmak üzere köy dışına çıkan gençler dönüşlerinde bazı yenilikleri, tutum ve davranış değişikliklerini köye getirmekte, geleneksel köy kültürünü korumak isteyen yaşlı kuşaklar bu yeniliklerin köye taşınmasından rahatsız olmakta, köyde genç kuşaklarla yaşlı kuşaklar arasında ilişki kopukluğu oluşturmaktadır. Yaşlı kuşağın gençler üzerindeki otoritesi gün geçtikçe sarsılmakta; yaşlılar, gençlerin gelenekleri, inançları, pek çok değeri yerine getirmediği, büyüklere saygı göstermedikleri konusunda şikayetçi olmaktadır. Toplumsal değişim süreci ile birlikte artık köylerde eş seçimi de geleneksel katılığını kaybetmekte, gençlerin kendi istedikleri ile evlenme düşüncesi öne çıkmaktadır. Eşler arası ilişkiler düşüncede bir değişikliğe uğramakla birlikte örf ve adetlere bağlı kadın-erkek statüsü devam etmektedir. Köy gençliği, dine bağlı olmakla birlikte ibadet karşısındaki tutumları yaşlılardan farklılık göstermektedir. Köydeki toplumsal baskı nedeniyle Cuma ve Ramazan'da namaz kılanların çoğalmasına karşın devamlı namaz kılanların sayısı azalmaktadır. Atalay, ibadetleri yapmasalar bile gençlerin din duygusunun güçlü olduğunu belirtmektedir. Köy gençliği, ülkedeki gençlik olaylarından etkilenmekte, kentlerdeki siyasi teşkilatlara girmekte, partilere üye olmaktadır. Köy kadınlarının siyasete ilgileri ise pasif ve bağımlı bir durumdadır. Köylünün eğitimle ilgili tutumu ise erkek çocukların okutulması yönündedir. Ancak köylerin kentlere uzaklığı, ekonomik koşulların zorluğu gibi nedenler bu isteğin tam olarak hayata geçirilmesini engellemektedir. Köylülerin erkek çocuklarını okutma isteğinin temel nedeni bir meslek edinmeleri ve düzenli bir gelire kavuşmaları içindir. Köylerde kız çocuklarını okutma isteği ise gelişmemiştir. Köy gençlerinin kitap ve gazete ile bütünleşmeleri henüz sağlanamamakta birlikte, bu araçlarla sağlıklı bir ilgi kurma örnekleri de görülmektedir. Kitle-haberleşme araçlarının gençlerin sosyal tutumları üzerindeki etkisi artmakta, bu ise onları bu araçlarla daha fazla ilgilenmeye yöneltmektedir. Ekonomik bağımsızlığını kazanan köy kökenli gençler eşi ve çocuklarıyla birlikte çekirdek ailesini oluşturmakta ve geleneksek büyük aile yapısı da çözülmektedir.

Sonuç

Sonuç olarak, ülkemizin diğer illerine göre Erzurum'da oldukça erken bir tarihte üniversitenin kurulması, bölgenin diğer illerinde üniversitelerin olmayışı, Soğuk Savaş

koşullarında bu üniversiteye her türlü ulusal ve uluslararası desteğin verilmesi, Atatürk Üniversitesi'nin hızla gelişmesini sağlamıştır. Farklı alanlardan Türkiye'nin önde gelen bilim insanları Atatürk Üniversitesi'nin gelişmesi ve kurumsallaşması adına kuruluş döneminde görev almış ve çeşitli bölümlerin oluşturulmasında öncü rol oynamışlardır. Yine ikili anlaşmalar kapsamında ABD'den birçok öğretim üyesi Atatürk Üniversitesi'ne gelerek çeşitli bölümlerin kurucusu olmuşlardır.

Atatürk Üniversitesi, kuruluşu ile birlikte kadrosuna sosyoloji asistanları da kazandırmaya başlamıştır. Bu çerçevede 1950'li yılların sonlarında Orhan Türkdoğan, 1960'lı yıllarda İsmail Beşikçi, Sabahattin Güllülü, Eyüp Kemerlioğlu, Ömer Bozkurt, 1970'li yıllarda Altan Eserpek, Hikmet Yıldırım Celkan, Zeki Arslantürk gibi ülkemizin önde gelen sosyologları kadroya dahil edilmişlerdir. Diğer yandan Türk sosyolojisinin tanınmış simalarından ve İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi akademisyenlerinden Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun Atatürk Üniversitesi'nin gelişmesi için elinden gelen çabayı göstermesi, eğitim - öğretim faaliyetlerine yardımcı olmaya çalışması, özel kütüphanesini Atatürk Üniversitesi'ne bağışlaması ve kendisinin de özellikle Erzurum'un merkezinde ve çevresinde sosyolojik araştırmalar yapması hem sosyoloji hem de Erzurum adına büyük bir kazanç olmuştur. Yine Fındıkoğlu, 1960'lı yıllarda asistanı olan Prof. Dr. Amiran Kurtkan'ı Ziraat Fakültesi'nde köy sosyolojisi derslerini vermek üzere, bir süreliğine Atatürk Üniversitesi'ne göndermesi; Kurtkan'ın Erzurum'un çeşitli sosyal sorunlarına yönelik sosyolojik araştırmalar yapması, Atatürk Üniversitesi'nde sosyolojinin gelişmesine, başta Erzurum olmak üzere diğer bölgelerde görülmeyecek kadar çok sosyoloji araştırmasının yapılmasına vesile olmuştur. Bu bağlamda Eyüp Kemerlioğlu, Mustafa Erkal ve Beşir Atalay doktora konularını Erzurum sınırları kapsamında seçerek araştırmalar yapmışlardır.

1988 yılında, Atatürk Üniversitesi'nde Sosyoloji Bölümü kurulmadan önce, Atatürk Üniversitesi'nde öğretim elemanı olarak yer alan ve Erzurum ili sınırları kapsamında araştırmalar yapan sosyologlar arasında öne çıkan, geniş kapsamlı birçok çalışmaya imza atan sosyolog Prof. Dr. Orhan Türkdoğan olmuştur. Orhan Türkdoğan'ın Atatürk Üniversitesi'ndeki akademik yaşamı sürecinde, Erzurum ili kapsamında gecekondulaşma ve gecekondu kültürü, siyasal davranış ve siyasal bilinçlenme, geleneksel kültürde sağlık-hastalık ilişkileri, geleneksel ve modern tıp, doğum kontrol uygulamalarının halktaki karşılığı başta olmak üzere daha pek çok konuda sosyolojik araştırmalar yaptığı görülmektedir.

1960'lı, 1970'li yıllarda sosyolojinin araştırma evreninde sosyal tabakalaşma konusu öne çıkmaktadır. 1970'li yıllarda bir ülkenin gelişmiş veya gelişmekte olduğunun göstergelerinden biri güçlü bir orta sınıfa sahip olması gösterilmektedir. Gelişmekte olan bir ülke olarak kabul edilen Türkiye'de sosyal sınıfların durumu merak edilen bir konudur. Sosyal tabakalaşma açısından mevcut durumun ortaya çıkarılması için ülkenin farklı bölgelerinde, illerinde konu ile ilgili araştırmaların yapılması gerekmektedir. O yıllarda Atatürk Üniversitesi'nde görev yapan Eyüp Kemerlioğlu da doktora konusu olarak Erzurum'da meslekler ve sosyal tabakalaşma konusunu seçmiş, Erzurum'da sosyal tabakalaşma farklılaşmalarını etkileyen faktörlerin neler olduğunu bir alan araştırması ile ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Sosyal tabakalaşmanın en önemli belirleyicisi olarak mesleğin ilk sırada yer aldığı bulgusuna ulaşan Kemerlioğlu, mesleğin yanında eğitim, gelir ve doğuştan getirilen aile statüsünün de önemli olduğunu ilgili araştırmasında belirlemiştir. Kemerlioğlu, araştırma sonuçlarına göre Erzurum'da toplumsal itibar açısından hangi mesleklerin hangi statüde olduğuna dair bir sıralama yapmış ve meslek-itibar eşleşmesini yukarıdan aşağıya doğru sıralanmıştır.

1960'lı, 1970'li yıllarda ve Türk sosyolojisinin tüm zamanlarında önem verilen konularından biri de toplumsal değişmeyi engelleyen, yavaşlatan veya teşvik eden

faktörlerin toplum kesimlerine, yerleşim birimlerine ve faktörlerine göre tespiti; değişimin gerçekleştiği kurumlarda ve yerlerde değişim hızının ve değişen yapıların yeni dengeyi nasıl sağladığı konularının araştırılmasıdır. Bu bağlamda Altan Eserpek, Erzurum'un dağ ve ova köylerinde değişim hızının sosyal normlar, sosyal ve ekonomik ilişkiler, aile yapısı ve evlilik biçimlerini araştırmıştır.

Beşir Atalay, çalışmak üzere kentlere giden ve orada bir süre kalan gençlerin köylerine döndüklerinde kendilerinden büyük kuşaklarla yaşadıkları sosyal içerikli sorunları sosyal değişimin sonuçları olarak ele alıp incelemiştir. Atalay, köyünden çeşitli nedenlerle daha büyük yerleşim birimlerine giden ve bir süre yaşayan, oradaki sosyal yaşamdan, siyasal gelişmelerden, bireyler arası ilişkilerden etkilenen; kültürel ve iletişim olanaklarından yararlanan gençlerin, köylerine döndüklerinde yaşlı kuşaklarla yaşadıkları gerginlikleri, çatışmaları sosyal değişim üzerinden incelemiştir.

Sosyologların Erzurum kentindeki tabakalaşma, kentleşme, gecekondulaşma, gecekondu kültürü, ekonomik ilişkiler, siyasal bilinçlenme düzeyi; Erzurum köylerinde nüfus kontrol pratikleri, modern ve geleneksel tıp, geleneksel değerler, aile yapısı, aile türleri, kültür ve benzeri konularda sosyal değişme, gelişme, modernleşme bağlamında yaptıkları araştırmalar Türkiye'deki sosyoloji literatürü için oldukça değerli katkılardır. Bu araştırmalardan elde edilen veriler, ülkemizin Doğu'sunda yer alan bir kentin, bir bölgenin geçmişini bugünü ile karşılaştırmak, yorumlamak, geçmiş, şimdi ve gelecek açısından sosyologlara hem malzeme hem de zengin bir kaynak mirası bırakmıştır.

Kaynakça

- Atalay, Beşir, "Köyümüzde Bunalım Belirtileri", Atatürk Üniversitesi İşletme Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 3, 1977, s. 280-294.
- Atalay, Beşir, Köy Gençliği Üzerinde Sosyolojik Bir Araştırma: Büyükgeçit Köyü Araştırması, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi, 1979.
- Eserpek, Altan, "Türk Köyünde Poligam Evliliğe İlişkin Formel-Enformel Norm Çatışması", Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Araştırmaları Enstitüsü Dergisi: Araştırma, Cilt: XI, 1979, s. 152-161.
- Eserpek, Altan, Sosyal Kontrol, Sapma ve Sosyal Değişme: Erzurum'un İki Köyünde Karşılaştırmalı Bir Araştırma, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1979.
- Kaçmazoğlu, H. Bayram, Türk Sosyolojisinde Temalar 3: Doğu-Batı Çatışması, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2020.
- Kemerlioğlu, Eyüp, "Erzurum'da Meslekler ve Sosyal Tabakalaşma", Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1974.
- Türkdoğan, Orhan, "Türkiye'de Doğum Kontrolüyle İlgili İnsan Faktörleri", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt: 25, Sayı: 1-2, 1966, s. 187-210.
- Türkdoğan, Orhan, "Erzurum Kenti ve Çevre Köylerinde Seçmenlerin Siyasal Katılma Eğilimleri", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt: 33, Sayı: 1-4, 1975, s. 41-77.
- Türkdoğan, Orhan, "Türkiye'de Göçler, Sorunları ve Çözüm Yolları", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt: 35, Sayı: 1-4, 1977, s. 40-67.
- Türkdoğan, Orhan, Milli Kültür Modernleşme ve İslam, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1983.

Türkdoğan, Orhan, Kültür ve Sağlık-Hastalık Sistemi, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991.

Etik Kurul Raporu: Bu çalışma için etik kurul raporu gerekliliği bulunmamaktadır.
Katkı oranı beyanı: %100
Çatışma beyanı: Makalede, herhangi bir kurum, kuruluş ve kişi ile mali çıkar çatışması yoktur.